שבירת פסלים וניתוץ מצבות

בראשית רבה לח יג, פרשת נח

"וימת הרן על פני תרח אביו". אמר ר' חייא בנו של ר' אדא מיפו: תרח עובד צלמים היה. פעם אחת יצא למקום אחד, הושיב אברהם מוכר תחתיו. היה בא אדם ומבקש לקנות, והיה אומר לו: בן כמה שנים אתה? והיה אומר: בן חמישים או שישים. אמר לו: וי לאותו האיש, שהוא בן שישים והוא רוצה להשתחוות לבן יום אחד! והיה מתבייש והולך לו. פעם אחת באה אישה אחת טוענת בידה פינך אחד של סולת. אמרה לו: הילך, הקרב לפניהם. עמד ונטל מקל בידו ושבר את כל הפסלים ונתן את המקל ביד הגדול שבהם. כיון שבא אביו, אמר לו: מי עשה להם כך? אמר לו: מה אכפור לך? באה אישה אחת טעונה פינך אחד של סולת ואמרה לי: הילך, הקרב לפניהם. הקרבתי לפניהם. זה היה אומר: אני אוכל תחילה וזה אומר אני אוכל תחילה. עמד הגדול שבהם ונטל את המקל ושברם. אמר לו: מה אתה משטה ביי? וכי יודעים הם? אמר לו: ולא ישמעו אוזניך מה שפיך אומר?[1]

ספרי דברים פרשת ראה פיסקא סא

שלושה בתים הם: בית שבנאו מתחילה לעבודה זרה הרי זה אסור, שנאמר: "אבד תאבדון את כל המקומות".[2] חדש - נוטל מה שחדש, שנאמר: ואבדתם את שמם. לא חדש, אלא הכניס לתוכו עבודה זרה והוציאה - הרי זה מותר, שנאמר: "ונתצתם את מזבחותם ושברת את מצבותם", נתצתה את המזבח הנח לו, שברתה את המצבה הנח לה.[3] יכול אף מצווה לרדוף אחריהם בחוצה לארץ? תלמוד לומר: "ואבדתם את שמם מן המקום ההוא", בארץ ישראל אתה מצווה לרדוף אחריהם, ואין אתה מצווה לרדוף אחריהם בחוצה לארץ.[4]

בראשית רבה פרשת לך לך, פרשה לט סימן טז

"ויבן שם מזבח לה' " (בראשית יב ח), אמר ר' אלעזר: שלושה מזבחות בנה: אחד לבשורת א"י, ואחד לקנייָנָהּ, ואחד שלא יפלו בניו בָּעַי ... "ויקרא בשם ה' " - מלמד שהקריא שמו של הקב"ה בפי כל בריה.[5]

---

[1] כבר דנו במדרש זה בדברינו דרכו של אברהם לאמונה בבורא עולם בפרשה זו בשנה האחרת, ושם הבאנו גם את דברי הרמב"ם ביד החזקה הלכות עבודת כוכבים פרק א הלכה ג: " ... ובן ארבעים שנה הכיר אברהם את בוראו. כיון שהכיר וידע, התחיל להשיב תשובות על בני אור כשדים ולערוך דין עמהם ולומר שאין זו דרך האמת שאתם הולכים בה ושיבר הצלמים והתחיל להודיע לעם שאין ראוי לעבוד אלא לאלוה העולם ולו ראוי להשתחוות ולהקריב ולנסך וכו'". לאמור, ששבירת הפסלים ע"י אברהם היא חלק מהכרתו בבורא עולם והכרזתו קבל עם ועדה "שאין ראוי לעבוד אלא לאלוה העולם", כולל נכונות לשאת בתוצאות, כפי שממשיך שם המדרש בעימות עם נמרוד. בכך משמש אברהם דגם-אב לאנשים כמו אליהו בהר הכרמל, גדעון המנתץ את מזבח הבעל של אביו, יאשיהו המבער את העבודה זרה שבירושלים, כולל זו שבנה שלמה, אל נחל קדרון ועוד. נושא זה הוזכר בקצרה בדברינו הנ"ל ומן הראוי להרחיב עליו בנפרד. הפעם יהיו דברינו קצרים ונתמקד באברהם. מה כעת, לאחר שבירת הפסלים? לאן מכאן?

[2] הפסוק אותו הוא דורש הוא בפרשת ראה, דברים יב ב: "אַבֵּד תְּאַבְּדוּן אֶת כָּל הַמְּקֹמוֹת אֲשֶׁר עָבְדוּ שָׁם הַגּוֹיִם וכו' ". ובהמשך גם את פסוק ג שם: "וְנִתַּצְתֶּם אֶת מִזְבְּחֹתָם וְשִׁבַּרְתֶּם אֶת מַצֵּבֹתָם וַאֲשֵׁרִיהֶם תִּשְׂרְפוּן בָּאֵשׁ וּפְסִילֵי אֱלֹהֵיהֶם תְּגַדְּעוּן וְאִבַּדְתֶּם אֶת שְׁמָם מִן הַמָּקוֹם הַהוּא". אברהם שהגיע לאמונה מדעת עצמו, שובר את הפסלים מדעת עצמו. בני ישראל שקבלו את התורה, מצווים על פיה לשבור ולשרוף עבודה זרה בכניסתם לארץ ויישובם בה. וכן הוא בפרשת כי תשא, שמות לד יג: "כִּי אֶת מִזְבְּחֹתָם תִּתֹּצוּן וְאֶת מַצֵּבֹתָם תְּשַׁבֵּרוּן וְאֶת אֲשֵׁרָיו תִּכְרֹתוּן", ג"כ בהקשר ברור לכניסה לארץ. פרט החשוב לענייננו.

[3] ראה לשון המשנה במסכת עבודה זרה פרק ג משנה ז: "שלושה בתים הן: בית שבנוי מתחלה לע"ז - הרי זה אסור. סיידו וכיירו לע"ז וחידש - נוטל מה שחידש. הכניס לתוכה ע"ז והוציאהּ - הרי זה מותר. שלש אבנים הן: אבן שחצבהּ מתחילה לַבִּימוֹס - הרי זו אסורה. סיידה וכיירה לשם ע"ז וחידש - נוטל מה שחידש. העמיד עליה ע"ז וסילקהּ - הרי זו מותרת. שלש אשרות הן: אילן שנטעו מתחילה לשם ע"ז - הרי זה אסור. גידעו ופסלו לשם עבודה זרה והחליף - נוטל מה שהחליף. העמיד תחתיו ע"ז וביטלהּ - הרי זה מותר". ביטול ע"ז הוא במידה שהיא נעשתה. לא תמיד צריך לשבור ולנתוץ ולהרוס הכל. והבאנו את הספרי בשל הסיפא שנראה מיד להלן.

[4] בעקבות מדרש הלכה זה, אנחנו מציעים את הרעיון שהקריאה לאברהם לצאת מארצו ומולדתו וללכת לארץ כנען, היא תגובה למעשיו לשבירת הפסלים. למרות פער הזמנים הגדול, ההבדלים הידועים בין מדרשי אגדה והלכה, האבחנה הברורה בין 'נימוסי האבות' לפני מתן תורה ו'תורת משה' לאחר מעמד הר סיני, בין האבות והבנים וכו' - למרות כל הפערים הגדולים האלה, אנו מציעים להסתייע ברעיון שמציג מדרש זה. בהבחנה ההלכתית שהוא עושה בין ארץ ישראל וחוצה לארץ לעניין המצווה "ואבדתם את שמם מן המקום ההוא" והציווי לנתץ מצבות ולשבור פסלים (שאינה מצווה התלויה בארץ ובעצם כן. ראה ספר החינוך מצווה תלו וכן רמב"ם הלכות עבודה זרה פרק ז הלכה א). הקריאה "לך לך", לצאת מאור כשדים או מחרן (תלוי במפרשים, ראה פירוש רמב"ן בתחילת הפרשה שמסכם גם את שיטות רש"י ואבן עזרא) וללכת למקום חדש, איננה רק על מנת להימלט מחרבו (מכבשנו) של נמרוד ומעוינות החברה האלילית. אמונה חדשה זקוקה גם לטריטוריה ומקום להתבסס בה. קריאת התיגר של אברהם על העולם האלילי, תהיה מעשית רק אם יבנה תרבות חדשה במקום חדש ולא ילך וישבור כעת כל פסל וכל מצבה שנקרים בדרכו. "בארץ ישראל אתה מצווה לרדוף אחריהם, ואין אתה מצווה לרדוף אחריהם בחוצה לארץ". ולא רק לשעתו, אלא גם לדורות. היהדות איננה דת מיסיונרית שמרגע שגילתה את האמונה היא מטיפה לכל העולם ושוברת את כל האמונות האחרות. היא מתכנסת לעצמה, בארצה ומשתדלת לבנות עולם אמוני חדש שישמש דוגמה. היא קנאית כלפי פנים ומאירה כלפי חוץ. אם אמונתך אברהם הגיעה עד שבירת פסלי ארצך, מולדתך ופסלי בית אביך – לך לך אל הארץ אשר אראך ושם אעשך לגוי גדול ואברכך ונברכו בך כל משפחות האדמה.

[5] אברהם שמגיע לארץ בשל שבירת הפסלים, לא מציע אמונה מופשטת ונטולת כל סממנים פיסיים ומקים מזבח להודות לה' על בשורת ארץ ישראל ועל הצלת בניו לעתיד (במלחמת העי) ואולי גם על פדות נפשו הוא, ומשם יוצאת הקריאה בשמו של הקב"ה. ראה מדרש

בראשית רבה פרשת וישלח, פרשה עט סימן ח

"ויצב שם מזבח ויקרא לו אל אלוהי ישראל" (בראשית לב כ) – אמר ריש לקיש: אמר לו:[6] אתה אלוה בעליונים ואני אלוה בתחתונים. ר' הונא בשם ריש לקיש אמר: אפילו חזן הכנסת אינו נוטל שררה לעצמו ואתה היית נוטל שררה לעצמך! מחר בתך יוצאה ומתענה, זהו שכתוב: "ותצא דינה בת לאה אשר ילדה ליעקב" (בראשית לד א).[7]

משנת רבי אליעזר פרשה ז עמוד 140

... "ונתצתם את מזבחותם", וסמיך ליה: "לא תעשון כן לה' אלהיכם". אמר ר' יוסי: וכי יעלה על דעתך שישראל נותצין מזבחותיהם ומשברין מצבתם? אלא שלא תחטאו, ותגרמו לבית המקדש ליחרב, ויִשָּׁבְרו המצבות, וינתצו המזבחות.[8]

שבת שלום וגשמים בעיתם[9]

מחלקי המים

מים אחרונים: הגמרא בפסחים פז ע"ב, שהבאנו בהערה 8 על עם ישראל שחזר לבית אביו ואמו בבבל, מזכירה עוד דבר שחזר למקומו הראשון, או בלשון הגמרא שם: "חזרו למטעתן". והוא, לוחות הברית שפרח מהם הכתב ונשארו אבן בלבד ושברם משה. ראה פירוש משך חכמה לשמות לב יט שמסביר שלכן שברם משה: "להראות כי אין בנברא קדושה בעצם ... ואם הביא הלוחות, היו כמחליפים עגל בלוח ... ובלוחות הראה להם לעקור מהם כל דמיון כוזב". האם לאור זאת נוכל לחבר בין שבירת הפסלים ע"י אברהם ושבירת הלוחות ע"י משה בקו כלשהו? האם נוכל להוסיף לכך גם את פסילת הלוחות השניים שהם מעשה בשר ודם? נשמח לשמוע לקח ודברים מפי שואבי המים.

במדבר רבה פרשת נשא פרשה י סימן ה שמרחיב ומוסיף גם קרבן למזבח שבנה אברהם, מה שלא נאמר בתורה: "... שצריך להעלות עולה לה' על בשורה טובה כשם שעשה אברהם בשעה שא"ל הקב"ה לזרעך אתן את הארץ הזאת, מיד בנה אברהם מזבח על בשורה טובה שכן כתיב: ויבן שם מזבח לה' הנראה אליו, ואין מזבח אלא קרבן". ומדרש באוצר המדרשים (אייזנשטיין) צדקות עמוד 500 אף מתחשבן כאן עם אומות העולם שהפסיקו את המסורת של הקמת מזבחות: "וחסד לאומים חטאת, חסד שעשה אברהם אבינו חטאת הוא לאומות העולם. אמר הקב"ה לאומות העולם: לא היה אחד מכם שבנה מזבח לשמי, עד שבא אברהם ובנה מזבח לשמי, שנאמר: ויבן שם אברהם מזבח וגו' (בראשית כ"ב)". אברהם ממשיך כאן את דרכו של נח ומתווה דרך לדורות הבאים: "כמה מזבחות בנו ראשונים: נח בנה מזבח, אברהם בנה מזבח, יצחק בנה מזבח, יעקב בנה מזבח, משה בנה מזבח, יהושע בנה מזבח" (במדבר רבה י ה, שיר השירים רבה ה א). כאמור, שבירת הפסלים באור כשדים איננה בהכרח דרישה לאמונה מופשטת ונטולת כל סממנים פיסיים. הכל מותנה בכוונה ובקריאה הנכונה, ואברהם הקפיד "להקריא בשמו של הקב"ה בפי כל בריה".

[6] יעקב לקב"ה.

[7] יעקב מגדיל לעשות וקורא למזבח שבנה: אל אלוהי ישראל (בראשית לג כ) וזוכה על כך לביקורת קשה במדרש על שכיוון גם לעצמו (וזה מסוג 'המדרשים המעצימים' הרבה מעבר לכתוב במקרא ומותחים בקורת, ויש להבין מדוע. יעקב זכה למספר לא מבוטל של 'מדרשים מעצימים'). יעקב גם מקים מצבה ויוצק עליה שמן, פעמיים: בצאתו לחרן, ובחזרתו משם. ככתוב בבראשית כח ח: "וַיַּשְׁכֵּם יַעֲקֹב בַּבֹּקֶר וַיִּקַּח אֶת הָאֶבֶן אֲשֶׁר שָׂם מְרַאֲשֹׁתָיו וַיָּשֶׂם אֹתָהּ מַצֵּבָה וַיִּצֹק שֶׁמֶן עַל רֹאשָׁהּ" ובבראשית לה יד: "וַיַּצֵּב יַעֲקֹב מַצֵּבָה בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר דִּבֶּר אִתּוֹ מַצֶּבֶת אָבֶן וַיַּסֵּךְ עָלֶיהָ נֶסֶךְ וַיִּצֹק עָלֶיהָ שָׁמֶן". היא המצבה שאח"כ נאסרה בתורה ומה שהיה אהוב אצל האבות נעשה שנוא אצל הבנים, כמאמר חז"ל בספרי דברים קמו על הפסוק "ולא תקים לך מצבה אשר שנא ה' אלהיך": "מצבה שאהובה לאבות שנואה לבנים" וממנה למדו שם בקל וחומר: "עבודה זרה ששנואה לאבות דין הוא שתהא שנואה לבנים". האם סבא אברהם היה מסכים למעשי יעקב נכדו? ראה דיוני פרשני המקרא במצבות יעקב, אבן עזרא (בראשית כח ז), רמב"ן (בראשית כו ה), הרא"ש (דברים טז כב) ועוד, חלקם הבאנו בדברינו קיימו האבות את התורה בפרשת תולדות. כך או כך, באה תורת הבנים שקבלו בסיני ושמה סייגים חמורים על סממנים פיסיים שהיו נהוגים בימי האבות (גם המזבח שהקים אברהם לא היה מותר לאחר מתן תורה), שלא יצטרך עם ישראל חו"ח לשבירת פסלים כפי שעשה אברהם באור כשדים.

[8] ר' יוסי (רבן גמליאל במקור בספרי דברים פרשת ראה פיסקא סא) מסנגר על ישראל שלא יעלה על הדעת שישברו את המבנים הקדושים להם, אבל מהמקרא עולה בבירור שבני ישראל הזניחו עד כדי הרס, אם לא הרסו ממש בידיים את מזבחות ה'. ראה דברי אליהו במלכים א יט י: "כִּי עָזְבוּ בְרִיתְךָ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת מִזְבְּחֹתֶיךָ הָרָסוּ וְאֶת נְבִיאֶיךָ הָרְגוּ בֶחָרֶב". ובמדרש, ילקוט שמעוני מלכים ב רמז רמט (על בסיס הגמרא בסנהדרין קג ע"ב): "אחז ביטל את העבודה, מנשה הרס את המזבחות, אמון העלה שממית על גבי המזבח". ועברו על האיסור המפורש של "לא תעשו כן לה' אלהיכם" (דברים יב ד) – "אזהרה למוחק את השם ולנותץ אבן מן המזבח או מן העזרה" (רש"י על הפסוק). זאת, לצד עבודה זרה שהרבו בני ישראל לחטוא בה בבית ראשון. ראה כדוגמא מדרש פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) דברים פרשת ואתחנן דף ח עמוד א: "צדקה עשה הקב"ה עם ישראל שהקדים שתי שנים ל"ונושנתם". שאילולי לא הקדים שתי שנים, היו גולים ולא היו חוזרין. ונתקיים בהם כי אבוד תאבדון. והשחתם ועשיתם פסל תמונת כל סמל. **לא נותר בעולם צורה שלא ציירו אותה להשתחוות לה**". צאצאי אברהם ששבר את פסלי עבודה זרה, מקימים אותם מחדש, בארץ אליה נשלח אברהם, ובה בעת הורסים את המזבח לה' שאברהם היה בין מקימיו הראשונים. ולאן הם גולים בעוון זה? לבבל, חוזרים לנקודת המוצא של אברהם אבינו. ראה גמרא פסחים פז ע"ב מדוע גלות בית ראשון הייתה דווקא לבבל, אחת הסיבות היא כדברי רבי יוחנן שם: "מפני ששיגרן לבית אמן. משל לאדם שכעס על אשתו, להיכן משגרה - לבית אִמָּהּ". חוזרים לנקודת ההתחלה, אך הפעם עם זכות אבות ותורה שניתנה מסיני. ואכן באותה בבל של תרח וגם של אברהם, צמחה תורה רבה בישראל ומשם עלה עזרא ש"ראוי היה שתינתן תורה על ידו אילמלא קידמו משה" (תוספתא סנהדרין פרק ד הלכה ז, ראה כל שבחיו של עזרא שם). לשבירה הראשונה של אברהם היו שבירות נגדיות שלכאורה ביטלוה, אבל עדיין רושמה הראשון חי וקיים ולא רק בתודעת העם היהודי.

[9] השבוע התחלנו לשאול על הגשמים ככתוב במסכת תענית פרק א משנה ג: "בשלשה במרחשון שואלין את הגשמים. רבן גמליאל אומר: בשבעה בו, חמישה עשר יום אחר החג כדי שיגיע אחרון שבישראל לנהר פרת". ראה בגמרא ברכות כט א: "אמר רב ביבי בר אביי: כל השנה כולה מתפלל אדם הביננו חוץ מימות הגשמים, מפני שצריך לומר שאלה בברכת השנים". שיתגשמו שאלותינו ומשאלותינו.